

Pertti Grönholm

Nostalgian ja utopian välissä

HISTORIAALLISEN TIEDON KÄYTTÖ JA TEHTÄVÄT VIRON JÄLLEENITSENÄISTYMISEN KAMPPAILUISSA VUOSINA 1987–1991

Viron laulavassa vallankumouksessa manifestoituvat kansallismielisten poliittisten ryhmittymien väliset erot suhteessa menneisyyteen ja sen ymmärtämiseen osana tulevaisuuden tekemistä. Pertti Grönholm soveltaa historiapiirteiden analyysissä typologiaa, jossa erotetaan toisistaan historiallisen tiedon yhteiskunnallisten funktioiden moraaliset, eksistentiaaliset, poliittiset ja ideologiset ulottuvuudet.

Neuvostojärjestelmän ja kommunismin ideologinen romahdus vuosina 1987–1991 on yhä monessa mielessä mysteeri ja kiehtoo tutkijoita vielä pitkään. Neuvostoliiton hajoaminen tuotti suuren joukon hyvin erilaisia valtioita, joista kahden vuosikymmenen jälkeen erottuvat toisena ääripäänä Euroopan unioniin ja Pohjois-Atlantin liittoon tiiviisti integroituneet Liettua, Latvia ja Viro sekä toisena ääripäänä yhden miehen tai yhden puolueen diktatuurit, kuten Valko-Venäjä ja monet Keski-Aasian entiset neuvostotasavallat.

Baltian neuvostotasavallat toimivat vuosina 1987–1991 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen uskottavuuden ja legitimitetin ensimmäisinä koetinkivinä ja jäänmurtaajina. Virolaisten, latvialaisten ja liettualaisten kansanliikkeet perustelivat vaatimuksensa laajemmasta itsemääräämisoikeudesta vedoten asemaansa laittomasti ja väkivalloin Neuvostoliittoon liitettyinä kansakuntina. Virossakin laulava vallankumous tähtäsi viime kädessä ”historiallisen vääryyden”

oikaisemiseen, vaikka prosessiin osallistuneiden poliittisten ryhmittymien tavoitteet ja keinot erosivat jossain määrin toisistaan. Verrattuna muiden neuvostojärjestelmästä vapautuneiden Itä-Euroopan maiden vallankumouksiin Baltian maiden vallankumoukset olivat luonteeltaan enemmän nationalistisia ja painottivat uhkaavasti hiipuneen yhteisöllisen identiteetin elvyttämistä.¹

Virossa, kuten muissakin Baltian maissa taistelu neuvostojärjestelmää vastaan oli leimallisesti taistelua historiasta; kamppailua oikeudesta muistaa ja tulkita kansakunnan omaksi koettua menneisyyttä. Mikko Lagerspetz on muistuttanut, että kyse ei ollut vain kansallisen historian ja sitä kautta kansallisen identiteetin rekonstruomisesta, vaan väistämättä myös historian konstruomisesta eli tekemisestä, koska kansalliseen näkökulmaan rakentuvaa historiaa ei ollut saatavilla esim. kouluissa, yliopistossa ja mediasa yli neljään vuosikymmeneen.² Kollektiivisessa muistamisessa käytettävissä olevat välineet olivat neuvosto aikana tyypistyneet suullisten, yksityisesti jaettujen kertomusten (kommunikatiivinen muisti) sekä itsenäisyyden ajalta jälkeensä jääneiden satunnaisten kulttuurin tuotteiden, kuten sanomalehtien, kirjojen, kuvien, symbolien ja esineiden (kulttuurinen muisti) varaan.³

1. Henri Vogt (2005) *Between Utopia and Disillusionment. A Narrative of the Political Transformations in Eastern Europe. Studies in Contemporary History*. Oxford and New York: Berghahn Books, 35.

2. Mikko Lagerspetz (1996) *Constructing Post-Communism. A Study in the Estonian Social Problems Discourse*. Turku: Annales Universitatis Turkuensis, 73.

3. Kulttuurisesta ja kommunikatiivisesta muistista ks. tarkemmin Assman, Jan: 'Collective Memory and Cultural Identity'. Translated by John Czaplicka. *New German Critique*, No. 65 Spring/Summer 1995, 125–133. Assman, Jan: *Communicative and Cultural Memory*. Teoksessa *Media and Cultural Memory. An International and Interdisciplinary Handbook*. Edited by Astrid Erll and Ansgar Nünning in collaboration with Sara B. Young. Berlin and New York: Walter de Gruyter 2008, 109–118.

1980-luvulle tultaessa nuorin virolaisten sukupolvi oli jo hyvää vauhtia vieraantumassa kansallisesta historiasta, sillä vaikka marxismi-leninismien uskottavuus oli romahtanut, sen jatkuva konflikti kansallisen historiakerromuksen kanssa oli omiaan hämärtämään käsitystä menneisyyden merkityksestä identiteetille ylipäänsä.⁴

Tutkimuskohteenani ovat historiallisen tiedon käyttötavat Viron laulavan vallankumouksen aikana. Niissä manifestoituvat poliittisten ryhmittymien väliset erot suhteessa menneisyyteen ja sen ymmärtämiseen. Sovellan analyysissä Klas-Göran Karlssonin esittelemää sekä Meike Wulfin ja Pertti Grönholmin yhdessä kehittämää typologiaa, jossa erotetaan toisistaan historiallisen tiedon yhteiskunnallisten funktioiden moraaliset, eksistentiaaliset, poliittiset ja ideologiset ulottuvuudet.⁵

Nyky-Viroa ja sen suhdetta menneisyyteen ei ole mahdollista käsittää ymmärtämättä sitä, miksi ja millaisissa oloissa Viro ”sai historiansa takaisin” ja miten eri poliittiset ryhmät suhtautuivat kansallisen historian elvyttämiseen. Kysyn, miten virolaiskansalliset historian käyttötavat muotoutuivat ja manifestoituivat laulavan vallankumouksen kuluessa ja etenkin, miten kansallismielisten toimijoiden käsitys tulevaisuuden ja menneisyyden merkityksestä nykyhetkessä näkyi näissä käyttötavoissa. Pääaineistoni ovat kansallismielisten liikkeiden johtohenkilöiden puheet, liikkeiden perustamisasiakirjat ja julistukset.

Materiaalin rajaus painottuu vuosiin 1987–1989, sillä juuri tuolloin debatoitiin eniten Viron historiasta ja sen tulkinnoista ja merkityksestä. Vuosina 1990–1991 unelmien ja toiveiden julistamisesta oli jo siirrytty määrätietoisempaan itsenäisyyden palauttamiseen, jota virolaiset tekivät kahdella rintamalla, niin Viron tasavallan korkeimmassa neuvostossa kuin kansallismielisten radikaalien perustamassa Viron kongressisakin, tosin myös keskenään ankarasti kilpaillen. Aiempina vuosina omaksutut historian käyttötavat vakiintuivat osaksi ideologiaa.

Utooppista nostalgiaa ja uusia muistamisen tapoja

Richard Stitesin mukaan vallankumous on jo itsessään utopia. Tulevaisuuteen suuntautunut unelmointi, vallan vaihtumisen ja uuden alun odotus, itsetietoinen sosiaalinen ja kulttuurinen eksperimentaalisuus (vallanpitäjille tunnistamatomat vastarinnan ja kyseenalaistamisen muodot) sekä symbolisten (värit, muodot ja symbolit) ja konkreettisten innovaatioiden (salaiset kokoustilat ja kielletyt julkaisut) tuottaminen ovat läsnä kaikissa modernin ajan vallankumouksissa. Näiden kokemisen ja tekemisen tapojen taustalla ovat usein kulttuuriset ja historialliset analogiat eli kokemus jonkin tunnetun menneisyyden tapahtuman toistumisesta sekä jopa euforiseen kaikkivoipuuden tunteeseen

4. Pertti Grönholm (2001) *Kansallisen epäonnistumisen historia. Neuvostovirolaisen historiankirjoituksen kertomus ja tulkinnat Viron tasavallan ajasta*. Väitöskirja. Turun yliopisto. Elektroninen julkaisu (CDR/pdf). Turku: Valimo Productions, 485–489.

5. Historian moraalinen ulottuvuus korostaa menneisyyden ilmiötä eettisten ja yhteiskunnallisten ratkaisujen oikeuttajana tai velvoittajana. Historialliseen tietoon voidaan esimerkiksi vedota vaadittaessa hyvitystä menneisyydessä koetuista vääryyksistä. Tähän kategoriaan kuuluvat myös historian ”opetukset” ja ”varoitukset”. Eksistentiaalinen ulottuvuus tarkoittaa historian merkitystä ihmisten itseymmärrykselle ja identiteetille sekä yhteisön kulttuurisen muistin sisältöjen jakamista ja kulttuuristen työkalujen tarjoamista sen jäsenille. Historian poliittinen ulottuvuus korostaa sitä, että historiaan vetoavan argumentaation avulla voidaan tehdä ymmärrettäväksi poliittisia tekoja sekä osoittaa yhteiskunnallisia tarpeita. Historiallisen tiedon välinearvo politiikassa kuuluu myös tähän käyttötapaan. Historian ideologinen ulottuvuus näkyy siinä, miten historiaa on käytetty aatteiden ja uskontojen keskeisten teesien ja opinkappaleiden vahvistamisessa tai vastustajien dogmien kumoamisessa. Ks. tarkemmin Klas-Göran Karlsson (1999) *Historia som vapen. Historiebruk och Sovietunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm: Natur och kultur, 57–61, Meike Wulf (2008) ’The Struggle for Official Recognition of ’Displaced’ Group Memories in Post-Soviet Estonia’. Teoksessa *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Toim. Michael Kopecek. Budapest: Central European University Press, 223–225, Pertti Grönholm (2011a) ’Historia Viron valtiojohdon retoriikassa’. *Idäntutkimus* Nr. 3, 36–37.

huipentuva, tehokkaasti yhteisön jäseniin tarttuva utooppinen mielentila tai mentaliteetti. Odotus ja toive kukistamattomana pidetyn auktoriteetin sekä sitä edustavien kuvien ja tunnusmerkkien kaatamisesta on modernien vallankumousten keskeinen käyttövoima, ja se loihii kumouksellisten eteen speaktaakkelin, joka sitoo heitä tehokkaasti yhteen.⁶

Stitesin luonnehdintoja mukailien voidaan sanoa, että spontaani kansalaisliikehdintä ja laulava vallankumous veivät virolaiset muutamaksi vuodeksi tällaiseen utooppiseen odotuksen ja toivon mielentilaan, johon sekoittui nostalgian sävyttämiä, mutta ajan jo hämärtämiä kertomuksia ja kuvia kadotetusta itsenäisyydestä sekä mielikuvia menetetyistä tulevaisuudesta, josta ei tiedetty muuta, kuin että se olisi voinut olla jotakin YYA-Suomen itsenäisyyden kaltaista, suhteellisen vaurasta ja länsimaista elämää.

On ensinnäkin houkuttelevaa pohtia, millainen nostalgia elähdytti virolaisten kamppailua. Kyse ei ollut vain henkilökohtaisesta kaipuusta esimerkiksi lapsuutta kohtaan, vaan laajemmas- ta ilmiöstä, jossa yhteisön kollektiivinen muistaminen kohdistui menetetyksi kulta-ajaksi miellettyyn Viron tasavallan aikaan. Tilanteessa, jossa julkinen ja kollektiivinen muistaminen ja unelmointi tulivat sallituiksi, historian eksistentiaaliset merkitykset nousivat keskeiseen asemaan; kokemus kansakunnan erityislaatuisuudesta ankuroitui menneisyyteen, kadotettuun itsenäisyyden aikaan sekä sen restauraatioon, mahdollisuuteen saada tästä ajasta jotakin takaisin.

Svetlana Boym jakaa nostalgisen kokemuksen kahteen lajiin: utooppiseen ja ironiseen. Utooppinen nostalgia suuntautuu kadotettuun aikaan tai paikkaan, johon tunnetaan henkilökohtaista vetoa ja kaipausta. Kaipuun kohde, oli se sitten lapsuudenkoti, synnyinmaa tai tietty ajanjakso latautuu myönteisillä merkityksillä ja elämyksillä. Utooppinen nostalgisuus palvelee niin mielihyvän kuin paremman itseyttämyksen tarpeita ja se on vahvasti restoratiivista: se

on ihmisen identiteettiä, etenkin sen ajallisen jatkuvuuden kokemusta eheyttävä ilmiö. Utooppiseksi nostalgian tekee sitä värittävä toivo menneisyyden maailman paluusta tulevaisuudessa.⁷

Vaikka Boym pohtii ensisijaisesti henkilökohtaista kaipuuta, nostalgia voi yhtä lailla olla yhteisön jäsenten jakamaa kaihoa, kollektiivinen samastumisen kokemus tai yhteinen unelma. Nostalgian kokeminen voi myös tuottaa yhteisöllisyyttä, varsinkin tilanteessa, jossa yksilön kaippuu mennyttä kohtaan on ollut vuosikymmenien ajan epäilyttävää ja jopa vaarallista. Restoratiivinen utooppinen nostalgia korostaa kohteen ylihistoriallista merkitystä, mikä laulavassa vallankumouksessa kiinnittyi itsenäisyyden aikaan; suvereeni kansallisvaltio koettiin yhä pienten kansojen ideaaliksi olotilaksi. Utooppinen nostalgia rakentui absoluuttisiksi miellettyjen totuuksien varaan ja liittyi siten kiinteästi osaksi kollektiivisen muistamisen tapoja.

Henri Vogt on 2005 julkaistussa tutkimuksessaan haastatellut virolaisia opiskelijoita 1990-luvun puolivälissä. Opiskelijoiden mielikuvissa laulavan vallankumouksen aikaiset kansallismieliset representaatiot Viron tasavallasta piirtyivät usein ihanteellisina kuvina demokraattisesta ja vauraasta maasta, ja ne värittivät voimakkaasti tulevaisuuden odotuksia. Näiden esitysten ja mielikuvien takana olivat usein vanhempien sukupolvien idealisoidut muistot itsenäisyyden ajasta.⁸ Kommunikatiivinen muisti (suullinen historia) kuten kaikki kollektiivinen muistaminen on kuitenkin luonteeltaan subjektiivista, essentialistista ja valikoivaa, sillä se pyrkii pelkistämään tapahtumasarjoja ja välttä-

6. Richard Stites (1989) *Revolutionary Dreams. Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. New York and Oxford: Oxford University Press, 3.

7. Svetlana Boym (1996) 'Estrangement as a Lifestyle. Shklovsky and Brodsky'. *Poetics Today*, Vol. 17, No. 4, Winter, 512. Svetlana Boym (2001) *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, XVIII.

8. Vogt (2005) 22–32 ja passim.

mään ristiriitoja ja vaihtoehtoisia tulkintoja. Vaikka itsenäisyyden kokeneen virolaissukupolven muistikuvat eivät enää 1980-luvulla olleet kovin tarkkoja, ne välittivät eteenpäin kestävän idean siitä, että itsenäisyyden palauttaminen on jotakin sellaista, joka luo uskoa tulevaisuuteen ja jota kannattaa tavoitella. Samalla *Eesti Vabariik* sai yllään myyttistä hohdetta.

Ironinen nostalgia ei Boymin mukaan ole sidottu tiettyyn aikaan tai paikkaan, vaan vaalimisen kohteena on etäisyyden ja irrallisuuden tunne sinänsä. Ironinen nostalgia ei nojautu samastumiseen, vaan vapautumisen ja erottautumisen kokemukseen. Ironinen nostalgia on Boymin mukaan refleksiivistä, singulaarista ja henkilökohtaista eli sen varaan ei voisi rakentaa yhteisöllisesti jaettua identiteettiä. Vieraantumisen kokemus voi kuitenkin toimia paitsi taiteellisen luovuuden lähteenä ja välineenä, myös elämäntavan perustana. Toisin kuin utooppinen nostalgia, ironinen nostalgia kyseenalaistaa ehdottomat totuudet eikä se varsinaisesti pidä yllä toivoa paremmasta.⁹ Ironisen nostalgian voi tulkita myös pitkälle viedyksi kriittiseksi itsereflektioksi, joka tunnustaa kerronnallisen identiteetin fragmentaarisuuden ja subjektiivisuuden sekä varoo kiinnittymästä mihinkään aikaan tai paikkaan.

Baltian neuvostotasavaltojen osalta ironinen, neuvostoarjesta irrottautuva nostalgia lienee sopiva käsite kuvaamaan esimerkiksi niitä järjestelmän kanssa kamppailleita taiteilijoita, kirjailijoita ja muita ideologisille sivuraiteille eksyneitä jälkimodernistisia kulttuuripersoonia, jotka eivät kiinnittyneet nationalismiin ja kansallisvaltioon, vaan hakivat vaikutteita taiteesta, lännen pop-kulttuurista ja jopa Keski-Aasian ja Kauko-idän eksotiikasta ja uskonnoista.

Kansallismielistä utooppista nostalgiaa ei neuvostoaikana voinut ilmaista julkisesti. Neuvosto-Virossa ainoastaan laulujuhlien yhteydessä sallittiin kansallisten tunteiden ja identiteetin ilmaisu. Vuosina 1987–1988 virolaiset ryhtyivätkin paitsi elvyttämään vanhoja, myös luomaan uusia kollektiivisen muistamisen tapoja. Neu-

vostoaikana kiellettyjä muistamisen tapoja olivat mm. viranomaisten tuhoamien muistomerkkien restaurointi, katujen, paikkojen ja instituutioiden nimien virolaistaminen sekä kansallisten symbolien, ennen kaikkea sinimustavalkean lipun, palauttaminen julkiseen tilaan. Kaikki nämä myös ilmensivät utooppista nostalgiaa suhteessa Viron tasavaltaan.

Uusia muistamisen välineitä olivat mm. kansalaisten muodostamat historia- ja kulttuuriperintöyhdistykset, joista merkittävimmäksi kasvoi Viron muinaismuistoyhdistys (*Eesti Muinsuskaitse Selts*), joka tuotti vuosina 1987–1991 paljon kirjoituksia, puheita, pamfletteja ja julkilausemia historiallisista traumaista, kuten neuvostomiehityksen alusta vuonna 1940, virolaisten massakarkotuksista vuosina 1941 ja 1949 sekä sodanjälkeisestä vastarinnasta. Etenkin aikakauslehdet *Looming* ja *Vikerkaar* alkoivat julkaisua vuodesta 1987 alkaen runsaasti historia- ja kulttuuriperintöaiheisia artikkeleita ja haastatteluja. Lisäksi spontaanit mielenilmaukset ja kokoukset, niin Viron ensimmäisen itsenäisyysjulistuksen (24.2.1918) juhliminen kuin uusien muistopäivien – esimerkiksi Molotov–Ribbentrop-sopimuksen vuosipäivän (23.8.1939) – vietäminen sekä tutkijoiden julkitulot olivat osa kollektiivista prosessia, joka tavoitteli kansallisen historian elvyttämistä ja identiteetin eheyttämistä. Muinaismuistoyhdistyksellä ja historiantutkijoilla oli tässä erityisen merkittävä rooli.¹⁰

Reinhart Koselleckin käsittein virolaisten laulavaa vallankumousta ja varsinkin sen alkua voisi kuvailla vaiheeksi, jossa reaalisosialismin määrittämä ”kokemustila” oli 1970-luvun lopulta alkaen muuttunut virolaisten enemmistölle hyvin

9. Boym (1996) 512. Boym (2001) XVIII.

10. Tõnu Tannberg (2005) ”Taasiseseisvumine”. Teoksessa *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Toim. Sulev Vahtre, Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu: Kirjastus Ilmamaa, 376–379.

ahdistavaksi ja jossa ”odotushorisonttia” eli rajaa kokemustilan ja jonkin tulevaisuuden välissä värjivät vahva muutoshalu ja toivo paremmasta. Nyt-hetkestä oli tullut virolaisten enemmistölle liki sietämätön, sillä historiallinen kokemustila ja perestroika-ajan esiin päästämä tulevaisuuskuva olivat sovittamattomassa ristiriidassa keskenään.¹¹

Monet virolaiset huomasivat elävänsä keskeinä historiallisiksi tiedostettua murrosta, jonka lopputulos oli periaatteessa arvaamaton, mutta samalla murroksen kokemusta hallitsi odotushorisontti, joka oli sekä kauas menneisyyteen kohdistuvan kaipuun että myös aivan uusia unelmia kirvoittaneen odotuksen värjäämä. Samaa kertovat Vogtin haastattelemat laulavan vallankumouksen kokeneet nuoret, jotka tunsivat olevansa keskellä tapahtumasarjaa, jota ei ollut mahdollista välttää. Vogtin haastattelemien nuorten mukaan virolaiset tunsivat osallistumisen välttämättömäksi, sillä se oli ainoa ulospääsy valheelliseksi koetusta kaksoiselämästä. Toisaalta eräät nuoret kertoivat, että kaikki mielenosoitukset, liput, muistomerkit ja julistukset tuntuivat kaikesta dramaattisuudesta huolimatta luonnollisilta ja johdonmukaisilta. Ikään kuin kertomus olisi jo valmiiksi kirjoitettu.¹²

Miksi etniset virolaiset olivat niin vastaanotettavaisia kansallismielisen liikkeen sanomalle? Cynthia S. Kaplanin mukaan selitys on se, että virolaisten yhteisöllinen muisti oli yhteydessä Neuvosto-Virolle vaihtoehtoiseen maailmaan Viron tasavallan olemassaolon ja muistojen kautta. Päätelmää tukevat monet 1980-luvun lopulla tehdyt kyselytutkimukset, jotka osoittivat, että vaikka virolaisten tietämys toista maailmansotaa edeltäneestä ajanjaksosta oli fragmentaarista, virolaiset olivat erittäin epäuskoisia Neuvosto-Viron historiankirjoitusta kohtaan.¹³ Tähän voisi vielä lisätä, että vaikka 1980-luvun lopulla vain harvalla oli omakohtaisia muistoja itsenäisyyden ajasta, kommunikatiivinen muisti oli silti onnistunut pitämään yllä yhteisöllistä nostalgiaa.

Menneisyyden palauttajat vs. nykyisyyden uudistajat

Jälkikäteen kaikki onnistuneet vallankumoukset näyttävät johdonmukaisilta ja jopa väistämättömiltä. Niistä halutaan muistaa tietyt asiat, kuten alkuhetki, julistukset, uhrit ja takaiskut, voiton hetki itsessään sekä kunkin henkilökohtaiset kokemukset. Myös laulava vallankumous oli jälkikäteen monien virolaisten mielestä itsevarma ja lähes kohtalonomainen tapahtumasarja, kuten Vogtin haastattelemien opiskelijoiden kuvauksista voi päätellä.¹⁴ Etenkin Viron ulkopuolella on vallinnut mielikuva kurinalaisesta ja yksituumaisesta prosessista. Tämä kuva on kuitenkin yksipuolinen, sillä laulavaan vallankumoukseen osaa ottaneiden ryhmittymien poliittisista päämääristä ja keinoista sekä koko prosessin perinnöstä käydään yhä kiivasta debattia Virossa. Monet myöhemmät presidentit, pääministerit ja puoluejohtajat ovat muistelleet ja julkaisseet omia tulkintojaan tapahtumista ja niiden merkityksestä. Vuosilta 1987–1991 periytyvät poliittiset vastakkainasettelut näkyvät Virossa edelleen. Myös historioitsijoita on syytetty eri toimijoiden yksipuolisesta suosimisesta.¹⁵

11. Koselleckin ajattelussa nyt-hetkessä eläminen on menneisyyden kokemusten ja tulevan odotusten välistä dialogia eli ”kokemustilan” ja ”odotushorisontin” kohtaamista. Kokemustilalla Koselleck tarkoittaa nyt-hetken ymmärtämistä historiallisena ilmiönä eli nykyisyyden muotoutumista jonkin tapahtumasarjan tai prosessin seurauksena. Odotushorisontilla Koselleck tarkoittaa rajaa, jonka takana uskotaan avautuvan uuden, aiemmasta poikkeavan kokemustilan. Reinhart Koselleck, (1985) *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Translated by Keith Tribe. Cambridge, Mass., 272–273.

12. Vogt (2005) 31–35.

13. Cynthia S. Kaplan (2006) 'Setting the Political Agenda. Cultural Discourse in the Estonian Tradition'. Teoksessa *Empire to Nation. Historical Perspectives on the Making of the Modern World*. Toim. Joseph Esherick, Hasan Kayali, Eric Van Young. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, 342.

14. Vogt (2005) 32, 35–36.

15. Ks. esim. Mati Hint (2011) 'Kaksi taktiikkaa itsenäistystä'. *Elo* 5/2011, 24–27.

Viron laulavan vallankumouksen katsotaan yleensä alkaneen Virumaan ympäristön tilasta huolestuneen kansanliikkeen synnystä keväällä 1987. Fosforiittikaivosten avaamista vastustaneet suurmielensoitukset johtivat hankkeen hylkäämiseen. Ns. fosforiittisota myös paljasti puolue- ja valtiokoneiston heikkoudet. Viranomaisten perääntyminen rohkaisi virolaisia kyseenalaistamaan Viron kommunistisen puolueen (*Eesti Kommunistlik Partei*, EKP) ja valtiokoneiston vallan. Pian myös kulttuuriväki ja entiset poliittiset vangit järjestäytyivät. Tärkeä käänne kohti poliittista kansanliikettä oli Baltian maiden kohtalon syksyllä 1939 sinetöineen Molotov–Ribbentrop-sopimuksen vuosipäivänä elokuussa 1987 järjestetty mielenosoitus Tallinnan Hirveparkissa, jossa vaadittiin sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan julkistamista. Tilaisuuden järjesti Neuvosto-Viron ensimmäinen poliittinen yhdistys MRP–AEG (*Molotov–Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp*), jonka johtohahmot perustivat myöhemmin ERSP-puolueen. Vastaava mielenosoitus pidettiin myös Riiassa ja Vilnassa. Karl Vainon johtama EKP ei aluksi ottanut mielenosoitusta vakavasti vaan tyytyi tuomitsemaan sen nationalistisena yllilyöntinä. Molotov–Ribbentrop-sopimuksen muistamisesta kehkeytyi seuraavina vuosina kansanliike itsessään, ja vuonna 1989 noin miljoonan mielenosoittajan ketju ylsi läpi koko Baltian.¹⁶

Neljän kommunistipuolueen jäsenen Siim Kallasin, Tiit Maden, Edgar Savisaaren ja Mikk Titman Viron SNT:n taloudellista itsenäisyyttä ajaneen IME-ohjelman (*Isemajandav Eesti*) julkistaminen syksyllä 1987 oli lähtölaukaus muutoksille myös EKP:n sisällä. Vaikka EKP:n johto ei Moskova-vetoisen suunnitelmatalouden haastanutta hanketta tukenutkaan, alkoi sen ympärille kokoontua kansallismielisiä puolueen jäseniä.¹⁷ Haasteeksi IME-ohjelmalle muodostui jo laulavan vallankumouksen alkuvuosina 1987–1988 kansallismielisten liikkeiden ensimmäisissä kokouksissaan omaksuma neuvostohistorialle

päinvastainen käsitys, jonka mukaan Viron tasavalta oli ollut laillinen, itsenäinen ja suvereeni valtio.¹⁸

Vuosien 1987–1991 itsenäistymiskamppailu oli monivaiheinen prosessi, jossa vaikutti useita keskenään kilpailevia ryhmittymiä. Kesän 1989 ja kesän 1991 välillä Virossa toimi jo useita poliittisia puolueiden esiasteita ja vahvoja johtajapersoonia, jotka kamppailivat paitsi tulevaisuuden suunnasta myös oikeasta historian tulkinnasta. Neuvostomieliset ja pääosin venäjänkieliset järjestäytyivät omaksi kansanliikkeekseen, joka tunnettiin vuosina 1988–1991 Inter-liikkeen (*Eesti NSV Töötajate Internatsionaalne Liikumine*)¹⁹ nimellä. Se ei kuitenkaan saanut jakamontaa kannatusta edes venäjänkielisten keskuudessa, lakoistaan ja mielenilmauksistaan huolimatta.²⁰

Kaplan jakaa Viron kansallismieliset liikkeet kahteen sekä keskenään kilpaileeseen että konservatiivisia kommunisteja ja Inter-liikettä vastaan kamppailleeseen leiriin. Kaplan nimeää ryhmät osuvasti reformisteiksi ja restauroijiksi.²¹

Reformivoimista tärkein oli Viron kansanrintama (*Eesti Rahvarinne*, ERR). Se veti puoleensa liberaalin sivistyneistön edustajia ja kommunistien nuorempaa polvea, joka toivotti NKP:n pääsihteerin Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikan tervetulleeksi ja oli huolestunut ympäristön tilasta sekä Viron asemasta neuvostotaloudessa. Reformistit tavoittelivat Virolle laajempaa itse-määräämisoikeutta, taloudellista itsenäisyyttä

16. Tannberg (2005) 376–385. Ks. myös Seppo Zetterberg (2007) *Viron historia*. SKS:n toimituksia 1118. Helsinki: SKS, 718–723.

17. Tannberg (2005) 377–378.

18. Ks. esim. Arvo Valtonin puhe Viron SNT:n luovien liittojen yleiskokouksessa 1.–2.4.1988. Teoksessa Mart Laar, Urmas Ott, Sirje Endre (1996) *Eeslava. Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Intervjuud, kõned, artiklid. Tallinn: Meedia- ja kirjastuskompanii, 414–416.

19. Venäjäksi Интердвижение, Интернациональное движение трудящихся Эстонской ССР.

20. Tannberg (2005) 380–381.

21. Kaplan (2006) 342–343.

sekä demokratiaa. Reformistit omaksuivat täyden itsenäisyyden tavoitteekseen vasta vuosina 1989–1990.²²

Vuodesta 1988 lähtien Edgar Savisaaren ja Marju Lauristinin johtama Viron kansanrintama haastoi EKP:n ja kokosi riveihinsä paitsi kansallismielisiä kommunisteja myös kansalaisjärjestöjen (mm. ympäristö- ja kulttuuriväki) aktiiveja ja tavallisiakin virolaisia, mukaan lukien venäjänkielinen väestö. Jo alun perin kansanrintama oli maltillinen suhteessaan neuvostovaltaan ja kommunistiseen puolueeseen. Se muodostettiin lailliseksi oppositiovoimaksi ja laajemman taoudellisen itsemääräysvallan saavuttamiseksi (IME-ohjelma), ja se julisti kanavoivansa virolaisten tuen Mihail Gorbatšovin perestroika-politiikalle. Kansanrintama tavoitteli Viroa, jolla olisi laaja itsehallinto mutta joka pysyisi monikansallisena maana. Kansanrintama teki laajapohjaista yhteistyötä Latvian ja Liettuan kansanrintamien (*Tautas Fronta* ja *Sajudis*) kanssa.²³ Osa Viron kansanrintaman perustajista ja kannattajista samasti kamppailun olevan jatkoa 1960-luvun liberaalimmalle kaudelle, jolloin virolaisia liittyi sankoin joukoin EKP:hen toiveenaan puolueen muuttaminen sisältäpäin.

Restaurioijiin kuuluivat Viron kansallisen riippumattomuuden puolue (*Eesti Rahvusliku Sõltumatus Partei*, ERSP) Viron muinaismuistoyhdistys (*Eesti Muinsuskaitse Selts*, EMS) ja Viron kristillisdemokraattinen puolue (*Eesti Kristlik Liit*, EKL). Näitä yhdisti paitsi halu palauttaa Viron tasavalta myös niiden tausta. Liikkeiden tunnetuimmat jäsenet olivat virolaista sivistyneistöä ja kulttuurieliittiä, joista osa oli neuvostoaikana vainottuja toisinajattelijoina. He olivat käynnistämässä ensimmäisiä joukkomielienilmauksia Molotov–Ribbentrop-sopimusta vastaan vuosina 1986 ja 1987. Restaurioijat pitivät Baltian maata laittomasti Neuvostoliittoon liitettyinä valtioina, jotka eivät kansainvälisen oikeuden näkökulmasta olleet koskaan lakanneet olemasta.²⁴

Viron tasavallan jatkuvuutta korostavaan legalistiseen historiantulkintaan perustui myös

restauraatiota vaativien ryhmittymien hanke, jonka tavoitteena oli luoda Virolle uusi kansanedustuslaitos, Viron kongressi, joka syrjäyttäisi vanhat Neuvosto-Viron valtaelimet, ennen muuta korkeimman neuvoston. Hanke käynnistyi keväällä 1989, jolloin EMS, ERSP ja EKL päättivät perustaa ympäri maata kansalaisuuskomiteoita (*Eesti kodanike komiteed*), joiden tehtävä oli rekisteröidä äänioikeutetut eli vuonna 1940 eläneet Viron tasavallan kansalaiset ja heidän jälkeläisensä. Myös pakolaisvirolaiset ja heidän jälkeläisensä voitiin näin rekisteröidä Viron kansalaisiksi. Kansalaisuuskomiteoista ja Viron kongressista muodostui vuosina 1989–1990 kilpaileva voimatekijä paitsi Viron SNT:n korkeimmalle neuvostolle, myös reformeja ja laajempaa autonomiaa tavoittelelle Viron kansanrintamalle, joka kritisoi hanketta ankarasti.²⁵

Vaikka kaikki virolaiskansalliset liikkeet tavoittelivat laajempaa itsemääräämisoikeutta ja kesästä 1989 alkaen täydellistä tai lähes täydellistä riippumattomuutta suhteessa Neuvostoliittoon, niin silti Virossa on yhä debatoitu siitä,

22. Kaplan (2006) 342–345.

23. Ks. esim. Viron kansanrintaman perustamisjulistus 13.4.1988 ja kansanrintaman yhteistoimintakeskuksen julkilausuma Viron itsemääräämisoikeudesta 23.7.1988, *Edasi* 5.8.1988. Ks. myös Baltian kansanrintamien vetoisuus ETYK-maiden johtajille, YK:n pääsihteerille ja NL:n korkeimman neuvoston puhemiesihistön esimiehelle. 14.5.1989. *Vaba Maa* Nr. 6 1989. Kaikki julkaistu teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 425, 429–430, 470.

24. Kaplan (2006) 342–343. Baltian maat olivat ainoat Kansainliiton jäsenmaat, jotka eivät saaneet itsenäisyytään takaisin toisen maailmansodan jälkeen. Samaan tulkintaan nojasivat paitsi Baltian maiden pakolaishallitukset ja emigranttijärjestöt, myös monet länsimaat, kuten Yhdysvallat.

25. Eesti Kristlik Liidu, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Rahvusliku Sõltumatus Partei pöördumine Eesti Vabariigi kodanike poole. Lisa deklaratsioonile Eesti Vabariigi 71. aastapäevaks 10. märts 1989. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 3 (7) 1989. Ks. myös Tunne Kelam (1989) 'Kõne Eesti Vabariigi 71. aastapäeva aktusel Estonia kontserdisaalis. 24.2.1989'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 3 (7) 1989. Molemmat teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 459. Ks. myös Zetterberg (2007) 723–724.

oliko itsenäisyyden palauttaminen enemmän Viron kansanrintaman vai historian merkitystä korostaneiden kansallisradikaalien ansiota.²⁶ Joka tapauksessa näiden ryhmittymien erilainen odotushorisontti selittyi erilaisella suhteella menneisyyteen.

Mitä aikaa virolaiset kansallismieliset kokivat elävänsä ja millainen heidän välitön kokemustilansa oli? Viron kansanrintaman johtohahmoina kuulunut Rein Veidemann aprikoi puheessaan huhtikuussa 1988 monien virolaisten tuolloin hellimää analogiaa, jonka mukaan he elivät parhaillaan uutta kansallisen heräämisen aikakautta. Veidemannin mukaan voi olla, että virolaiset olivat ehkä heräämässä jostakin ”unissakävelijän unesta”, mutta sadan vuoden takaiseen kamppailuun hän ei tuolloista tilannetta samastanut; pikemmin hän koki elävänsä virolaisten ryhdistäytymisen, ”selänsuoristamisen” aikaa.²⁷

EKP: historian pyörää ei voi kääntää taaksepäin

Vuosina 1987–1988 EKP vastasi haastajilleen paljolti vielä väheksyvään sävyyn, syyttäen kansallismielisiä, niin radikaaleja kuin maltillisiakin, ”historiallisella muistilla ja kansallistunteella keinottelusta.”²⁸ Myös EKP:ta tukevat ryhmittymät, kuten Tallinnan ja Koillis-Viron työläisten komiteat vastustivat kansallismielistä historian käyttöä ja pyrkivät vakuuttamaan virolaiset siitä, että ”historian pyörää ei voi kääntää taaksepäin”.²⁹ Näkyipä *Edasi*-lehdessä vielä syksyllä 1988 puheenvuoroja, joissa todettiin, että jo vuoden kestänyt ylenmääräinen Viron ”historian roskatynnyrien kaivelu” ei ollut juurikaan edistänyt keskusteluilmapiirin avautumista, vaan suurempi merkitys annettiin glasnostille eli keskustelua suvainneelle NKP:n avoimuuspolitiikalle.³⁰

Pääsihteeri Vaino Väljaksen vuodesta 1988 alkaen johtama EKP kääntyi sekin lopulta puolustamaan Viron itsemääräämisoikeuden laventamista ja marraskuussa 1988 Viron SNT:n korkeimman neuvoston kokous julisti itsensä korkeimman vallan haltijaksi Virossa. Korkein neu-

vosto, joka toimi maaliskuusta 1990 syksyyn 1992 saakka Viron tasavallan parlamenttina, jäi kommunistien tärkeimmäksi vaikutuskanavaksi. Sielläkin tosin Viron kansanrintama ja kansallisradikaalien puolueet saavuttivat nopeasti ylivallan. EKP hajosi maaliskuussa 1990 kahtia, kun siitä irtautui puolue, joka kannatti Viron pysymistä Neuvostoliiton osana.³¹

Maltillisetkin virolaiskommunistit, kuten tunnettu teatteriohjaaja ja myöhempi Viron korkeimman neuvoston jäsen Jaak Allik näki radikaalit restauroijat epärealistisina utopisteina ja vertasi heitä 1940-luvun virolaiskommunisteihin, jotka kuvittelivat muuttavansa ”objektiivisia tosiasioita” ja saavuttavansa onnelan pelkästään tahdonvoimalla. Myös ERSP:tä Allik soimasi samanlaisesta katteettomasta, tosiasioita tunnustamattomasta suhtautumisesta tulevaisuuteen: ”Toiset haluavat kääntää historian pyörää kierreesti eteenpäin, toiset haluavat kääntää sitä taaksepäin. En näe näissä tavoissa suhtautua todellisuuteen periaatteellista eroa.” Näin Allik totesi kirjoituksessaan *Sakala*-lehdessä kesäkuussa 1989. Lisäksi hän huomautti, että yhteiskunnallisen muutoksen perusteiksi eivät riitä legalismi ja idealismi ja että Virolla ei ole ulkopoliitti-

26. Ks. esim. Hint (2011) 24–27.

27. Ks. tarkemmin Rein Veidemannin puhe Viron SNT:n luovien liittojen kokouksessa Tallinnassa 1.–2.4.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 421–423.

28. Ks. esim. ’Tartu rahu: Tõde ja spekulatsioonid’. *Noorte hääl* 4.2.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 402.

29. Ks. esim. ’Tallinna töötajate protestimiting’. *Rahva hääl* 24.2.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 409.

30. Ks. esim. Mart Kadastik (1988) ’Viseerimata veerud’, *Edasi* 10. ja 11.8.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 431–437.

31. Tannberg (2005) 379–381. Neuvostoliiton kommunistiselle puolueelle uskollinen, venäjänkielisten dominoima *NLKP Eestimaa organisatsioon*, joka virolaisten suussa kulki nimellä Yöpuolue (Ööpartei) kiellettiin elokuun 1991 vallankaappausyrityksen jälkeen, mutta itsenäisyyttä kannattaneet kommunistit rekisteröivät puolueensa ja muuttivat sen nimeksi Viron demokraattinen työpuolue (*Eesti demokraatlik tööpartei*, EDTP) vuonna 1992. Tannberg (2005) 386, 393.

sia, taloudellisia eikä demografisia edellytyksiä realisoida itsemääräämisoikeuttaan Viron tasavallan palauttamisena. Allik yritti vakuuttaa lukijansa siitä, että vain EKP:lla oli realistinen näkemys Viron itsemääräämisoikeuden laventamiseksi.³²

ERSP: historia moraalisenä oikeutuksena ja velvoitteena

Viron kansallisen riippumattomuuden puolueen ERSP:n suhde menneisyyteen ja myös tulevaisuuteen oli alusta alkaen hyvin toisenlainen kuin Viron kansanrintaman. Tunnettujen toisinajattelijoiden kuten Lagle Parekin, Heiki Ahosen, Tunne Kelamin ja Arvo Pestin ympärille syntynyt radikaali puolue oli Neuvostoliiton ensimmäinen kommunistisesta puolueesta riippumaton poliittinen ryhmittymä. ERSP nosti ”historian totuuksien palauttamisen” ja ”historiallisten vääryyksien oikaisemisen” perustamisjulistuksensa yhdeksi pääteemakseen jo tammikuussa 1988. ERSP peräänkuulutti erityisesti Viron tasavallan synnyn, itsenäisyyden ajan sekä neuvostomiehityksen historian nostamista esiin sekä vaati terroria, vangitsemisia, kyydityksiä ja maatalouden kollektivoinnin yksityiskohtia koskevan tiedon julkistamista. Toiseksi tavoitteekseen puolue kirjasi Viron tasavallan kansalaisuuden palauttamisen kesän 1940 tilanteen pohjalta.³³

ERSP oli juuriaan ja nimeään myöten menneisyyden restauroijien puolue, jonka agenda rakentui tasavallan jatkuvuutta korostavan historiantulkinnan varaan ja joka vetosi kansalaisten oikeustajuun ja ammensi vaikutteita virolaisen 1900-luvun alkupuolen poliittisen ajattelun vahvoista legalistisista piirteistä. Puolue edusti koko laulavan vallankumouksen ajan käsitystä, jonka mukaan mikään vähempi kuin Viron tasavallan taloudellisen, oikeudellisen ja poliittisen järjestelmän sekä kansalaisyhteiskunnan palauttaminen ei riitä. Historiallisena kiinnekohtana puolueella oli vuoden 1920 Tarton rauhansopimus Viron ja Neuvosto-Venäjän välillä. Toisaalta puolue aluksi hyväksyi jonkinlaisen raja-

tun itsenäisyyden välivaiheena mutta luopui sittemmin ajatuksesta.³⁴

ERSP:n johtajien puheissa historian käyttö ankkuroitui, muiden kansallisten radikaalien tapaan, virolaisten vuosisataiseen selviytymiskamppailuun ja ennen kaikkea kerronnalliseen uhrimotiiviin, jossa virolaiset on usein kuvattu muiden kansojen alistamina tai sijaiskärsijöinä suurempien kansojen tai valtioiden välisissä kamppailuissa.³⁵ Esimerkiksi ERSP:n johtohahmo Tunne Kelam korosti vuoden 1989 tammikuussa, kuinka kamppailu kahden osapuolen, vapauden rajoittajien ja vapautta tavoittelevien, välillä on jatkunut toisesta maailmansodasta asti niin Neuvostoliiton sisällä kuin muuallakin Itä-Euroopassa. Kelamin mukaan virolaiset, jotka nostivat esiin Molotov–Ribbentrop-sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan esiin Hirveparkissa elokuussa 1987, löysivät neuvostojärjestelmän ”niin moraalisesti, historiallisesti kuin oikeudellisestikin kaikkein heikoimman kohdan”.³⁶ Kielenkäyttö ja etenkin sotaiset metaforat uudesta vapaussodasta ja toisen maailmansodan jatkumisesta korostavat sitä, kuinka ERSP näki virolaisten historian oikeutettujen vapaustaistelujen

32. Jaak Allik (1989) 'Neobolševism Eestis'. *Sakala* 3.6.1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 471–472.

33. Ks. esim. Ettepanek Eesti rahvuse sõltumatuse partei loomiseks. 21.1.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 398–400. Tannberg (2005) 376.

34. Ks. esim. Tunne Kelam (1989) 'Sõnavõtt mõttevahetusel "Kuidas taastada Eesti iseseisvus?"'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr.2 (6) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 457. Ks. myös Jüri Adamsin puhe Viron kansanrintaman kongressissa 2.10.1988. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2. X 1988. Materjale kogumik. Tallinn: Perioodika 1988, 140–141.

35. Selviytymiskertomuksesta ja uhrimotiivista kulttuurisena työkaluna ks. tarkemmin Pertti Grönholm (2010) 'Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia. Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut'. Teoksessa *Medeiaasta Pronssisoturiiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Sivula. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 101–104.

36. Tunne Kelam (1989) 'Sõnavõtt mõttevahetusel "Kuidas taastada Eesti iseseisvus?"'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 2 (6) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 455.

sarjana ja kuinka virolaisten pitää olla valmiita uhrauksiin tulevaisuudessakin. Samanlaista jatkuvan sodan retoriikkaa on sittemmin esiintynyt monilla Viron poliittisilla johtajilla, kuten presidentti Toomas Hendrik Ilveksellä ja pääministeri Andrus Ansipilla.³⁷

Kelamin kuvaus tuo hyvin esiin sen, miten radikaalit restauroijat käyttivät tietoisesti hyväkseen historian eksistentiaalisia, moraalisia ja poliittisia merkityksiä. Historian ”vääryydet ja valheet” olivat sekä historia- että itsenäisyyskamppailun moraalinen oikeutus että keskeinen osa vuosisataista virolaisten vastarinta- ja selviytymiskertomusta, jonka varaan ankkuroituivat myös historian eksistentiaaliset, yhteisöllistä identiteettiä lujittavat merkitykset. ERSP painotti selvästi historian moraalista ulottuvuutta ja toisti ”toisinajattelijoiden” jo pitkään esittämiä kansainvälisoikeudellisia argumentteja neuvostomiehityksen laittomuudesta.

On mielenkiintoista, että vaikka laulava valankumous toisaalta koettiin ainutlaatuiseksi mahdollisuudeksi, historian toistumisen ja epäonnistumisen pelko näyttää kalvaneen myös kansallismielisiä radikaaleja. Tunne Kelam näki vuonna 1989, että Viro oli jossain määrin analogisessa tilanteessa suhteessa vuosiin 1918–1920, jolloin Viron pelastuskomitea ja Viron väliaikainen hallitus yrittivät saada vastahakoisilta ja epävarmoilta länsimailta tunnustuksen 24.2.1918 annettulle itsenäisyysjulistukselle. Kelamin mukaan Viro oli jälleen samanlaisessa käännekohdassa eli tilanteessa, jossa tulevaisuuden odotusta leimasi täydellinen epävarmuus prosessin lopputuloksesta ja jossa imperiumin hajoaminen ja tuntematon tulevaisuus koettiin lännessä suuremmaksi uhaksi kuin pienten kansojen jääminen imperiumin alamaisiksi. Huoleen liittyi pelko yksinjäämisestä ja tilanteen tuoman edun kadottamisesta. Toisaalta Kelam näki, että koska Neuvostoliitto oli uudistamiskelvoton, sen hajoaminen oli hyvin todennäköistä ja että hajoaminen toisi tullessaan tilanteen, jossa ne neuvostotasavallat, jotka olisivat ilmoittaneet

jatkavansa demokratian tiellä ja pyrkivänsä itsenäisyyteen, saisivat länneltä tukea.³⁸ Kelamin puheenvuorossa kuultaa se, kuinka jatkuvasti muuttuvassa odotushorisontissa nykyhetken prosesseja ja ilmiöitä pyrittiin suhteuttamaan tunnettuihin menneisyyden tapahtumiin.

On tarpeetonta määritellä sitä, oliko ERSP:n ja muiden radikaalien kansallismielisten ryhmitymien vuosina 1987–1991 tavoitteleva *Eesti Vabariiki*n palauttaminen utooppista nostalgiaa vai historian retorista käyttöä, sillä molempia piirteitä on hankkeessa nähtävissä. Utooppista energiaa ja nostalgiaa on tarvittu luomaan uskoa tulevaisuuteen ja kamppailun mielekkyyteen. Itsenäinen Viro visualisoitui selkeimmin juuri siinä kuvassa tasavallasta, joka oli elänyt kansakunnan suullisessa traditiossa.

Radikaalit tasavallan restauroijat kokivat traumaattisen historian myös veloitteena. Tämä näkyi mm. siinä, että ERSP, yhdessä EMS:n ja EKL:n kanssa, vastusti kiivaasti sitä, että kommunistinen puolue, kansanrintama ja Viron SNT:n korkein neuvosto yhdessä nostivat Viron trikolorin vuosikymmenien tauon jälkeen Pitkän Hermannin torniin Toompealla Viron itsenäisyyspäivänä 24.2.1989. Tunne Kelamin mukaan miehitysvallan edustajat (EKP ja Viron SNT:n Korkein neuvosto) eivät saaneet omia Viron tasavallan lippua, eikä hänen mukaansa lippua olisi pitänyt nostaa niin kauan kuin miehittäjän asevoimat vielä olivat maassa. Kansallisradikaalien yhteinen protestitilaisuus ei kuitenkaan vetänyt suuria kansanjoukkoja puoleensa, vaan virolaiset kokoontuivat mieluummin Toompealle juhlimaan sinimustavalkean lipun nousua.³⁹

37. Grönholm (2011a) 41–44.

38. Tunne Kelam (1989), 'Sõnavõtt mõttevahetusel "Kuidas taastada Eesti iseseisvus?"'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 2 (6) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 457–458.

39. Tunne Kelam (1989) 'Kõne Eesti Vabariigi 71. aastapäeva aktusel Estonia kontserdisaalis. 24.2.1989'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr.3 (7) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 461–462. Ks. myös Tannberg (2005) 382–383.

EMS: historia taistelukenttänä ja kansakunnan eheyttäjänä

Viron muinaismuistoyhdistys EMS oli ensimmäinen virolaiskansallinen liike, joka politisoi historian 1980-luvulla. EMS:n merkittävimäksi ansioksi lasketaan Viron kansallisen muistin elvyttäminen niin paikallisten muinaismuistoyhdistysten kuin kansallisellakin tasolla, mutta se myös osallistui erittäin näkyvästi poliittiseen kamppailuun.

Kuten ERSP, myös Viron muinaismuistoyhdistys näki menneisyyden tapahtumien asettavan reunaehdot tulevaisuudelle. Liikkeen odotushorisonttia leimasi vahva legalistinen suhtautuminen Viron SNT:n olemukseen ja neuvostovaltaan. EMS totesi maaliskuussa 1988, että Viron SNT ei voi olla oikeudellinen suvereeni subjekti eikä se voi neuvotella Neuvostoliiton kanssa liitosopimuksesta, jota Moskova tuolloin ehdotti neuvostotasavaltojen ja NL:n väliseksi uudeksi perussopimukseksi. Myös EMS kiisti neuvostovaltan legitimitetin ja oikeuden edustaa Viron väestöä.⁴⁰ Silti EMS ei ottanut ehdotonta kantaa täyteen itsenäistymiseen ennen vuotta 1989.

EMS:n keskeisiin hahmoihin kuulunut, jo 1960-luvulla kansallismielisyydestään tunnettu historioitsija Sulev Vahtre⁴¹ totesi keväällä 1988, että vaikka EMS ei ole poliittinen liike, sen tulee hautausmaiden ja muistomerkkien vaalimisen ohella pitää mielessä, että muinaismuistojen puolustajien tärkein suojelukohde on Viro kokonaisuutena: ”*Meie maa ja rahvas*”. Näin Vahtre pyrki tekemään historiasta ja muistamisen käytännöistä yhden rintamalinjan itsenäistymiskamppailussa.⁴² Samalla tavoin EKP:n pääsihteerinä Nikolai Karotamm oli nimennyt 1940-luvun lopulla historian yhdeksi ”porvarillisen nationalismin” vastaisen kamppailun tärkeimmistä rintamalinjoista.⁴³

Kansallismielisten Viron tasavallan restauroijien ehkä kaikkein merkittävimpiä linjauksia myös historian käytön osalta oli EMS:n puheenjohtajan Trivimi Vellisten puhe Tallinnan laululavalla lähes 300 000 virolaiselle 11. syyskuuta

1988. *Eestimaalaulu* -tapahtuman massiivinen yleisö sai paitsi ensi kerran kuulla julkisesti esitetyn vaatimuksen valtiollisen itsenäisyyden (*omariiklus*) palauttamisesta, myös vahvan tulkinnan Viron historiasta, joka näyttäytyi Vellisten puheessa yhä jatkuvana kamppailuna ”idän sortajaa” eli Venäjää vastaan sekä muistutuksina Viron vapaussodan sankarillisuudesta.

Merkittäväksi historian eksistentiaalisen ja moraalisen käytön kannalta puheen teki menneiden tapahtumien mustavalkoinen pelkistäminen, jota ei tässä vaiheessa arkailtu radikaalien kansallismielistenkään puolella. Perivihollisen julkinen nimeäminen Venäjäksi (Iivana IV, Pietari I, 1800–1900-lukujen Venäjän tsaarit sekä bolševikkivalta ja Stalinin Neuvostoliitto) kertoi siitä, että kertomus selviytymiskamppailusta oli otettu kansallisen muistin elvyttäjien retoriseen repertuaariin. Aiemmin virolaisten verivihollisiksi nimettyjen baltiansaksalaisten valtaa ja saksalaismiehitystä vuosina 1941–1944 puheessa ei mainittu.⁴⁴

”Mikä on määrännyt meidän menneisyytämme? Keitä ja mitä ovat ne voimat, jotka ovat luoneet meidän menneisyytemme? Niitä voimia on ollut paljon, mutta yksi kaikkein päättäväisimpiä ja vahvimpia on ollut se kuuluisa Euroo-

40. Ks. esim. Indrek Teder (1988) 'Liidulepingu võimatus'. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 3 1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 410–411.

41. Vahtren roolista keskeisenä kansallismielisenä historiantutkijana neuvostoaikalla ks. tarkemmin Meike Wulf & Pertti Grönholm (2010) 'Generating Meaning Across Generations: The Role of Historians in the Codification of History in Soviet and post-Soviet Estonia', *Journal of Baltic Studies* 41:3, 351–382.

42. Sulev Vahtren puhe Tarton muinaismuistopäivillä 14.4.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 424.

43. Grönholm (2001) 89–90. Ks. myös Pertti Grönholm (2011b) 'Periodisointi, nimeäminen ja kamppailu menneisyydestä. Viron poliittiset murrokset ja historian esittäminen'. *Historiallinen aikakauskirja* Nr. 4, 385.

44. Trivimi Vellisten puhe Tallinnan laululavalla 11.9.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 439–440.

pan mehiläispesien ryövääjä.”⁴⁵ Myös kollektiivisesta muistamisesta Velliste teki puheessaan poliittisen asean. Hän totesi, että ”[m]e emme ole unohtaneet ketään, emmekä mitään. Me emme ole unohtaneet vapaussodan sankareitamme [...] Me muistamme kaiken ja kaikkia.”⁴⁶

Vellisten puheessa Viron tasavallan historiallinen jatkuvuus kytkeytyi suoraan oikeudellisiin kysymyksiin kansalaisuudesta ja muistamisesta. Hän näki Neuvostoliiton ja sitä myötä myös Viron kommunistisen puolueen vastuullisina menneisyyden vääryyksiin. Velliste ja EMS käyttivät ”historiallista totuutta” poliittisena aseena murtaakseen neuvostovallan legitimiteetin ja uskotavuuden ja langettaakseen sille moraalisen vastuun historian vääryyksistä.

Vellisten puhe oli sisällöltään jopa niin jyrkkä, että se oli omiaan tekemään juopaa tilaisuuden järjestäneen Viron kansanrintaman ja kansallisdikaaalien välillä. Savisaar ja Lauristin syyttivät Vellisteä ”kansan tunteilla keinottelusta” ja yhtenäisten rivien hajottamisesta.⁴⁷ Syksyn 1988 kuussa myös muiden kansallismielisten puolueiden agendalle alkoi nousta kysymys Viron tasavallan palauttamisesta. Kysymys jakoi kuitenkin mielipiteitä niin virolaisten keskuudessa kuin ja ennen kaikkea virolaisten ja venäjänkielisten välillä.

Kesäkuussa 1989 avattiin Tahkurannassa presidentti Konstantin Pätsin kunniaksi jo vuonna 1938 ensi kerran pystytetty, mutta neuvostoajan tuhottu monumentti. Tilaisuudessa puhunut Velliste loi katsauksen laulavan vallankumouksen saavutuksiin sekä historian merkitykseen vapautumiskamppailussa. Muistomerkin uudelleenpystyttämisen Velliste tulkitsi pitkäksi askeleeksi kohti Viron tasavallan palauttamista: ”Se on meidän uskomme, toivomme ja voimamme jälleensyntyminen.” Vellisten puhe rakensi Pätsistä hahmon, jonka kohtalossa näytti kiteytyvän Viron tasavallan historia, sen synnystä miehityksen alkuun asti. Vellisten mukaan Päts oli olosuhteiden uhri, jonka viimeisen vallassaolovuoden poliittisista päätöksistä ”ei ole syytä riemui-

ta”. Silti, ehkä juuri traagisten virhearvioidensa vuoksi Päts näytti sopivan vertauskuvaksi Viron itsenäisyydestä: Päts oli hahmo, joka oli julistamassa Viroa itsenäiseksi vuonna 1918, mutta joka oli myös sinetöimässä maansa kohtaloa vuosina 1939–1940. Pätsin asemaa vallan kaappanneena johtajana puheessa ei käsitelty.⁴⁸

Vellisten mukaan virolaiset oli pelastanut ”historiallisen totuuden ja oikeuden”⁴⁹ voima, joka oli säilynyt heidän mielessään menetyksistä, miehityksistä ja terrorista huolimatta. Vellisten mukaan vapaustaistelu oli saavuttanut uuden etapin, sillä Viro oli ”voittanut oman historiansa takaisin”; se oli palauttanut kansallisen muistinsa ja tunnistanut itsensä elävänä kansakuntana. Velliste korosti, että virolaiset ovat yhä Viron tasavallan kansalaisia, heillä on olemassa oma maansa ja hallituksensa ja mikä tärkeintä, heillä on lailliset perusteet (Tarton rauhansopimus) valtionsa suverenisuudelle. EMS:n ja kansallismielisten radikaalien historiantulkinnan kiteyttää hyvin Vellisten lause, jonka mukaan ”Viro ei voi erota Neuvostoliitosta, koska se ei ole siihen koskaan liittynytkaan”.⁵⁰

45. Trivimi Vellisten puhe Tallinnan laululavalla 11.9.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 439–440.

46. Trivimi Vellisten puhe Tallinnan laululavalla 11.9.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 439–440.

47. Ks. esim. Edgar Savisaar ja Marju Lauristin (1988) ’Milline on rahvarinde liidrite meeleolu pärast laululajakut ja enne rahvakongressi?’ *Rahva hääl* 27.9.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 440.

48. Trivimi Vellisten puhe presidentti Konstantin Pätsin muistomerkin avajaisissa Tahkurannassa 25.6.1989. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 8 (12) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 473–475.

49. *Tõde ja õigus* oli Viron kansalliskirjailijan Anton Hansen Tammaaaren viisiosainen romaanisarja (1926–1933), joka käsittelee virolaisten historiaa yksilön näkökulmasta 1860-luvulta 1920-luvulle. Teossarjan nimeä käytettiin 1980-luvulla paljon virolaisessa historiapuheessa totuudenmukaisuutta, laillisuutta ja oikeudenmukaisuutta korostavan historian käytön synonyyminä.

50. Trivimi Vellisten puhe presidentti Konstantin Pätsin muistomerkin avajaisissa Tahkurannassa 25.6.1989. *Muinsuskaitse Seltsi Sõnumid* Nr. 8 (12) 1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 473–475.

Kokoavasti voidaan sanoa, että Viron muinaismuistoyhdistyksen tavassa käyttää historiallista tietoa, tulkintoja ja argumentteja yhdistyvät historian eksistentiaaliset, moraaliset ja poliittiset sekä ideologiset ulottuvuudet. Viron ”palautettu historia” eli historian kansallismielinen tulkinta oli EMS:lle aluksi spontaani projekti, joka tähtäsi virolaisten yhteisöllisen muistin eheyttämiseen ja etenkin kulttuurisen muistamisen välineiden, kuten sanomalehtien, kirjallisuuden, muistomerkkien, sanojen, symbolien, julkisten tilojen ja esiintymisten haltuunottoon. Historian moraalinen ja poliittinen arvo alkoi painottua EMS:n johtohahmojen puheissa vuodesta 1989 eteenpäin; liikkeen johto osasi käyttää historiaa tehokkaasti hyväkseen osana restauroijien yhteistä propagandaa, joka tuo mieleen mm. Carl Robert Jakobsonin vuonna 1868 pitämän ”Ensimmäisen isänmaallisen puheen”, jossa kansallismielinen liike otti historian periodisoinnin tehokkaaseen poliittiseen käyttöön.⁵¹

ERR: ”antiutopismia” ja historiallista realismia

Savisaaren johtama Viron kansanrintama toisaalta jakoi muiden kansallismielisten liikkeiden käsityksen historiallisista vääryyksistä, kuten vuoden 1940 neuvostomiehityksestä, mutta se ei nähnyt mahdollisena, että itsenäisyys voitaisiin palauttaa nopeasti. Niinpä vielä vuosina 1988–1989 kansanrintaman johtohenkilöiden odotushorisontin takana näkyi ensimmäisenä etappina ”ihmiskasvoiselle sosialismille” perustuva Viro, joka ei olisi enää kommunistien johtama, mutta ei myöskään täysin Neuvostoliitosta riippumaton. ERR:n johtohahmoihin kuulunut Heinz Valk julisti kuuluisassa *Laulev revolutsioon* -kirjoituksessaan *Sirp ja vasar* -lehdessä kesäkuussa 1988, että ERR ei ollut neuvostovastainen, vaan tavoiteli ”suvereenia sosialistista valtiota.”⁵²

Savisaaren ja Lauristinin sekä eräiden muidenkin ERR:n keskeisten hahmojen historiapiuheissa ja -teksteissä painottuvat usein historian eksistentiaaliset, virolaisten identiteettiä ja tule-

vaisuudenuskoa lujittavat ulottuvuudet. Historian yhteisiä kokemuksia korostamalla ja vastakainasetteluita lievittämällä kansanrintama pyrki kokoamaan lippujensa alle paitsi kaikki etniset virolaiset myös venäjänkieliset maahanmuuttajat. Vaikka kansanrintama tuomitsi neuvostomiehityksen, ei liikkeessä tahdottu nähdä toisen maailmansodan jälkeen Vieroon muuttaneita venäjänkielisiä laittomasti maahantuotuihin tunkeutujina. Legalistisen ja vahvasti morali-soivan historiapiuheen sijaan menneisyydestä etsittiin kokemuksia ja välineitä, joilla ajateltiin voitavan tukea eri kansaryhmien yhteiseloja tulevassa Virossa.

Esimerkiksi syksyllä 1988 Savisaar arveli, että Viron demokratiaan ja tasa-arvoon perustuva poliittinen perintö sekä virolaisille ominainen suvaitsevaisuus ja avara suhtautuminen muuhun maailmaan edistäisivät tarvittavia muutosprosesseja. Tässä Savisaar lienee viitannut Viron ensimmäisen tasavallan perustuslakiin kirjattuun etnisten ja kielellisten vähemmistöjen laajaan ja aikanaan maailmanmitassakin poikkeukselliseen kulttuuriautonomiaan.⁵³

Samassa puheessa Savisaar käsitteli myös poliittisten vastustajiensa suhdetta menneisyyteen. Savisaar vertasi keskenään stalinismin aikana valtaan nousseita (pääosin venäläisiä) neuvostonomenklatuurin jäseniä ja virolaisia kansallisradikaaleja sekä väitti molempien ryhmien jääneen kiinni menneisyyteen ja omaan nostalgiseen kuvaansa siitä. Savisaaren mukaan niin venäläiset äärikommunistit kuin radikaalit kansallismieliset virolaisetkin ovat uhka Viron kehitykselle. Puheenvuoro edustaa historian poliit-

51. Ks. tarkemmin Marek Tamm (2008) 'History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation', *Journal of Baltic Studies* 39: 4, 499–516.

52. Heinz Valk (1988) 'Laulev revolutsioon'. *Sirp ja vasar* 17.6.1988. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 425–426.

53. Edgar Savisaar (1988) 'Ettekanne Eestimaa rahvarinde kongressil'. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2. X 1988. Materjale kogumik. Tallinn: Perioodika 1988, 17–27.

tista ja moralisoivaa käyttöä, sillä Savisaar pyrki näyttämään molempien vastustajien menneisyyssuhteen epäterveenä sekä korostamaan oman liikkeensä tavoitteiden realistisuutta ja maltillisuutta.⁵⁴

Vuoden 1989 heinäkuussa ilmestyneessä *Edasi*-lehden haastattelussa Savisaar arvioi toiveikkaasti, että suurten mielenilmaisujen, toiveiden ja unelmien aika oli jo hiipumassa ja että virolaiset olivat omaksuneet sellaiset poliittisen toiminnan muodot, jotka veivät maata oikeaan suuntaan. Tällä Savisaar tarkoitti ennen kaikkea Viron kansanrintaman toimintaa sekä Viron korkeimman neuvoston IME-ohjelman suunta- viivojen mukaista lainsäädäntötyötä. Silti Savisaar oli huolissaan ”poliittisten ääri liikkeiden kasvavasta vaikutuksesta”. Tällä Savisaar tarkoitti erityisesti ERSP:tä ja Inter-liikettä, jotka olivat tiivistämässä rivejään. Savisaaren mukaan olisi naivia ajatella, että juridinen postulaatti muuttaisi maailmaa ja että olosuhteiden muuttamiseksi ei tarvitsisi tehdä mitään muuta.⁵⁵

Viron kansanrintaman politiikka nojautui IME-ohjelmaan sekä Viron SNT:n valtajärjestelmien asteittaiseen haltuunottoon. Tukeutessaan poliittiseen pragmatismiin sekä talouspoliittisen liikkumavaran lisäämiseen ERR ja muut poliittisen keskustan järjestöt olivat julkiselta imagoltaan jonkinlaisia antiutopistisia ryhmiä. Antiutopismi ilmeni suhteessa radikaaleihin kansallismielisiin kilpailijoihin; Savisaar julisti puolueensa pitävän avoinna erilaisia mahdollisuuksia, joista suvereeni ja itsenäinen Viro oli vain yksi vaihtoehto. Savisaar piti esimerkiksi mahdollisena esikuvana Kanadan ja Iso-Britannian suhdetta, jossa edellinen on juridisesti riippuvainen emämaasta mutta jossa käytännössä riippuvuus on vain muodollinen.⁵⁶

Savisaar korosti myös, että virolaisten olisi ymmärrettävä, että mikään ei ole vielä varmaa. Hänen mukaansa oli täysin mahdollista, että josain vaiheessa neuvostotankit olisivat jälleen Tallinnan kaduilla. Savisaar hyökkäsi erityisesti Tunne Kelamia kohtaan, joka oli *Looming*-leh-

dessä arvioinut, että ”mikään ei enää muuttuisi tankkien tullessa kaduille”. Savisaar totesi, että virolaisilla on ollut aikaa ottaa oppia historiasta – kuten Unkarin (1956) ja Tšekkoslovakian (1968) tapahtumista – ja että ERSP:ltä ja muilta kansallisdiktaattoreilta oli vastuutonta tarjota virolaisille nuorille tulevaisuuden näköalaksi marttyyriksi ryhtymistä. Savisaar myös väitti, että Viron kansalaisuuskomiteoiden toiminta Viron kansalaisten rekisteröimiseksi sisälsi vakavan vastakkainasettelun siemenet ja että se ei vastannut virolaisten etuja. Savisaar uskoikin vielä kesällä 1989, että vain Neuvostoliiton yleinen demokratiakehitys voisi taata Viron vapautumisen jatkumisen.⁵⁷

IME-hanke alkoi vuoden 1989 loppupuolella näyttää auttamatta jälkijätöiseltä, sillä mielipidekyselyt osoittivat, että yhä suurempi osa etnisistä virolaisista oli kääntynyt täyden itsenäisyyden kannalle. Muutokseen vaikuttivat muut Itä-Euroopan mullistukset ja sosialistisen talousjärjestelmän kasvavat vaikeudet. Vuosien 1989–1990 kokemustila antoi mahdollisuuden odotushorisonnin takana väikkyvän tulevaisuuskuvan laajenemiselle. Toivo Viron itsenäisyyden palauttamisesta oli muuttunut tahdoksi, eikä vain radikaaleimpia virolaiskansallisia puolueita kannattaneiden keskuudessa.⁵⁸

Muutosta ennakoiden Savisaar piti Viron radiossa merkittävän linjapuheen syyskuussa 1989. Savisaar pyrki vakuuttamaan, että olipa Viron tulevaisuus olla osa jonkinlaista post-sosialistis-

54. Edgar Savisaar (1988) 'Ettekanne Eestimaa rahvarinde kongressil'. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2. X 1988. Materjale kogumik. Tallinn: Perioodika 1988, 17–27.

55. Ks. tarkemmin Asta Niinemets (1989) 'Intervjuu Edgar Savisaarega. Pole mõtet peita pead liiva alla'. *Edasi* 6.–7.7.1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 476, 481.

56. Asta Niinemets (1989) 'Intervjuu Edgar Savisaarega. Pole mõtet peita pead liiva alla'. *Edasi* 6.–7.7.1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 477.

57. Asta Niinemets (1989) 'Intervjuu Edgar Savisaarega. Pole mõtet peita pead liiva alla'. *Edasi* 6.–7.7.1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 478–479, 481.

58. Ks. esim. Tannberg (2005) 385.

ta konfederaatiota tai täysin itsenäinen valtio, Viron kansanrintama sopeutuisi enemmistön tahtoon ja pyrki edistämään tahdon toteutumista. ERR:n oma tulevaisuuskuva näytti sen sijaan hämärältä. Kiinnostavaa puheessa oli myös Savisaaren historianäkemykset, joka perustui ajatuksen kolmesta Viron tasavallasta. Ensimmäinen tasavalta oli vuosien 1918–1940 itsenäinen Viro, joka edusti kansan enemmistön tahtoa. Viron toinen tasavalta oli vuosien 1944–1989 Neuvosto-Viro, jonka olosuhteet eivät vastanneet kansan tahtoa, mutta jonka edustajat, ennen kaikkea kansallismieliset kommunistit, joihin Savisaar ja muut ERR:n johtohenkilöt pääosin kuuluivat, pyrkivät parhaansa mukaan edistämään virolaisten elintason nousua ja itsemääräämisoikeuden saavuttamista. Kolmas Viro oli vasta tulevaisuudessa hämmäyttävä hahmoton mahdollisuus, joka näytti koko ajan ujututtavan lähemmäs nykyhetkeä. Savisaar myös tunnusti, että jos Viron liittäminen Neuvostoliittoon todetaan laittomaksi, myös Neuvosto-Viron juridinen perusta katoaa. Yhtä kaikki Savisaar painotti, että kolmas Viron tasavalta ei tule olemaan sama valtio kuin ensimmäinen tasavalta, vaan uusi valtio, jolla on uudet ihanteet ja olosuhteet.⁵⁹

Savisaaren ja kansanrintaman näkemys tulevaisuudesta on siinä mielessä mielenkiintoinen, että se paljastaa liikkeen johtohenkilöiden ja ehkä laajemminkin ERR:n oman utopian, joka oli, ei enempää eikä vähempää, kuin avoin tulevaisuus itsessään, mahdollisuuksien maailma, joka ei ole sidottu sen paremmin poissulkeviin ideologioihin kuin historiallisesti velvoittaviin esikuviinkaan. Näin ollen Savisaaren ja maltillisten kansallismielisten ”antiutopismi” oli itse asiassa enemmän tavoitteisiin ja keinoihin ohjelmallisesti sitoutuneiden ideologioiden vastaisuutta kuin utopismin vastaisuutta. Enemmän kuin Viron tasavallan viimeisiin vuosiin ERR:n johto näytti kohdistavan eheyttävän, utooppisen nostalgiansa historian avoimiin hetkiin, kuten vuoden 1918 tilanteeseen.

Samaa eetosta heijasteli kansanrintaman tapa käyttää historiaa, joka oli ankkuroitunut etnisten virolaisten ja muiden Viron asukkaiden yhteisen identiteetin rakentamiseen; se ei korostanut Viron historian katkoksia samalla tavalla kuin kansallisradikaalit restauroijat, eikä rakentanut retoriikkaansa nostalgisoivan tai legalistisen historiapuheen varaan. Pikemminkin Savisaaren ja kumppaneiden puheissa ja teksteissä korostui yleinen varovaisuus historia-argumentteja kohtaan ja halu erottautua kansallisradikaaleista tässä suhteessa. Toisaalta ERR:n oma nostalgia ja historian idealisointi kohdistui 1960-luvun kulttuuriliikkeeseen, joka pyrki ylläpitämään kertomusta virolaisen kulttuuri- ja osin poliittisenkin eliitin katkeamattomasta pyrkimyksestä edistää demokratiaa ja virolaiskansallista itsemääräämisoikeutta.

Vallankumous jalosti utopiat politiikaksi

Vuosina 1987–1989 sekä tulevaisuuteen kohdistunut unelmointi että vapautumisen mukanaan tuoma nostalginen kaipuu olivat ehkä voimakkaimmillaan, mutta tammikuun 1990 ja elokuun 1991 välisenä ajanjaksona unelmointi oli jo konkretisoitunut itsenäisyyden tavoitteluksi useiden kansanliikkeiden ja protopuolueiden ohjelmissa. Poliittisten ryhmien erot olivat selkiytyneet samalla kun Baltian tasavaltojen ja Moskovan välinen kiista suvereniteetista ja oikeudesta erota Neuvostoliitosta ajautui vaikeaan pattitilanteeseen.

Vuosina 1990–1991 Viron laulava vallankumous eteni Vogtin mukaan ”mytologisesta vaiheesta ideologiseen vaiheeseen”, jolla hän tarkoittaa painopisteen siirtymistä historiaa ja identiteettiä eheyttävästä toiminnasta tulevaisuuden tavoitteita painottavan politiikan tekemiseen. Itsenäisyyden palauttaminen ei ollut enää vain haave, vaan jopa väistämättömäksi

59. Edgar Savisaaren puhe Viron radiossa 16.9.1989. *Reede* 22.9.1989. Teoksessa Laar, Ott ja Endre (1996) 489–491.

koettu ja ennakoitavissa oleva tapahtumasarja. Vallankumouksesta oli Vogtin mukaan tullut itse itsensä tukeutuva prosessi ja sen toteuttaminen siirtyi massoilta pienelle joukolle hyvin järjestäytyneitä aktivisteja, joiden tavoitteet enemmistö oli hyväksynyt. Prosessista tuli neuvotteleva, pragmaattinen ja hallittu.⁶⁰ Vaikka kukaan ei voinut olla varma lopputuloksesta, itsetuntoon perustuva hiljainen varmuus näytti yhdistävän virolaisia ja muita baltteja.

Toisin kuin Liettuassa Viron kansallismieliset liikkeet keskittyivät vuoden 1990 alusta kesään 1991 arkipolitiikkaan ilman suurielemisiä julistuksia ja massatapahtumia. Viron perustaa itsenäisenä ja historiallisen jatkuvuuden omaavana valtiona lujitettiin silti kaikki käytettävissä olevin keinoin. Toisaalla toimi Viron kansanrintaman ja muiden kansallismielisten hallitsema Viron korkein neuvosto, joka yhdessä pääministeri Savisaaren hallituksen kanssa pyrki avaamaan pattitilannetta Moskovan kanssa. Reformisteista oli tulossa Viron tasavallan faktisia palauttajia. Toisaalla oli maaliskuussa 1990 toimintansa aloittanut laajapohjainen Viron kongressi, joka piti tiukasti kiinni restauroijien jatkuvuusperiaatteesta ja pyrki saamaan tukea pyrki- myksilleen myös länsimaista. EKP:n vaikutusvalta maassa romahti lopullisesti vuoden 1990 aikana ja kaikista neuvostosymboleista ja -juhlapäivistä luovuttiin.⁶¹

Kaikissa Baltian maissa vuosi 1991 alkoi Moskovan poliittisella ja sotilaallisella painostuksella. Talouden alamäki lisäsi levottomuutta ja epävarmuutta entisestään, mutta Boris Jeltsinin Venäjän FSNT:n tuki Baltian maille helpotti tilannetta. Virossa yli kolme neljäsosaa äänestäjistä kannatti helmi-maaliskuun kansanäänestyksessä maansa itsenäisyyttä ja suvereniteettia. Restauroijien ennustus Neuvostoliiton hajoamisesta ja vastustajien utopiaksi aiemmin nimittämästä tasavallan palauttamisesta toteutui lopulta odotettuakin aiemmin elokuun 1991 tapahtumien yllätettyä koko maailman. Uhkaava vallankaappaus Moskovassa tarjosi Baltian maille tilaisuus-

den julistautua itsenäisiksi. Virossa korkein neuvosto ja Viron kongressi löysivät lopulta toisensa ja julistivat maan itsenäiseksi 20.8.1991.⁶²

Neuvostoliiton ja reaaliosialismin romahdusta pidettiin aikanaan paitsi yhden utopian, myös utooppisten kokeilujen päätöksenä ja jopa historian suurten kertomusten loppuna sekä liberaalin demokratian ja markkinatalouden lopullisena voittona. Silti Virossa, Latviassa ja Liettuassa keskeinen muutosvoima, joka mursi pakkovallan, tuskin oli realistinen ymmärrys demokratiasta tai pelkkä markkinatalouden lumo, vaan enemminkin se ankkuroitui nationalistiseen ja nostalgiseen utopiaan, kokemukseen kansakunnan ja sen historian uudelleensynnystä.⁶³

Entä erottiko suhtautuminen menneisyyteen ja historialliseen tietoon radikaalit restauroijat ja maltillisemmat reformistit toisistaan, vai tuottivatko ryhmien erilaiset poliittiset agendat ja odotushorisontit erilaisia tapoja nähdä ja tulkita menneisyyttä? Tämä on paljolti ns. muna vai kana -dilemma, mutta mahdollisesti vaikutus oli kahdensuuntainen.

ERSP ja EMS olivat johdonmukaisia omassa legalismissaan ja jyrkässä historian tulkinnassaan, mikä muistutti suuresti Baltian maiden pakolaishallitusten toisen maailmansodan jälkeen omaksumaa kantaa Neuvosto-Viroon. Näiden ryhmien suhde menneeseen oli mustavalkoinen ja ajoittain erittäin poissulkeva; liikkeiden viesti oli, että kaikki, jotka eivät olleet Viron tasavallan täyden itsenäisyyden kannalla, olivat miehittäjien kanssa samalla puolella. Toisaalta myös tämä linja keräsi suuren kannatuksen ja osoittautui kestäväksi varsinkin vuosina 1990–1991. Restauroijien visio Viron tasavallan palauttamisesta onnistui utooppisessa päätöksessään kanavoimaan virolaiskansalliseen liikkeeseen

60. Vogt (2005) 33–34.

61. Tannberg (2005) 385–388.

62. Tannberg (2005) 388–393.

63. Vogt (2005) 8–9.

sellaista energiaa, jota Viron kansanrintama ei kyennyt aktivoimaan.

Palataksemme alussa esittämääni Stitesin määritelmään vallankumouksen utooppisesta luonteesta voidaan todeta, että Viron tasavallan restauroijien ja radikaalien kansallismielisten kannattajien kokemusta vuosista 1987–1991 on värittänyt vahvasti ajatus siitä, että tärkein vallankumous ei suinkaan ollut mikään instituutio-naalinen saavutus, kuten Viron korkeimman neuvoston julistautuminen korkeimman vallan käyttäjäksi tai edes Viron tasavallan itsenäisyyden tunnustaminen kansainvälisessä yhteisössä, vaan varsinaisen vallankumous oli kansallisen yhtenäisyyden kokemuksen uudelleentuottaminen ja historian restauraatio ja vuosikymmeniä jatkuneen pelon kumoaminen. Tässä sekä utooppinen että nostalginen suhtautuminen historiaan tuottivat valtaisan määrän muutoshalua ja energiaa virolaisten käyttöön.

Kun Viron kansanrintama pyrki kokoamaan laajoja, eri kieliryhmiä edustavia väestöryhmiä taakseen, se ei ryhtynyt rakentamaan raja-aitoja ikäpolvien tai maahanmuuttajien ja alkuperäisväestön välille, eikä myöskään alkanut määritellä historian ”oikeutettuja” tai ”valheellisia” ajanjaksoja. ERR:n pyrkimys olla koko väestön hanke esti sitoutumisen kaikkein nationalistisimpien agendojen taakse. Lisäksi ERR:n ei-eksklusiivinen näkemys Neuvosto-Viron historiasta, joka nähtiin pikemminkin harmaana kuin mustavalkoisena, antoi niille kommunisteille, jotka olivat turhaan kuvitelleet edistävänsä Viron asiaa

EKP:ssa mahdollisuuden vaikuttaa tulevaisuuteen.

Vuonna 2004 Edgar Savisaar muisteli vuosien 1990 ja 1991 vallankumouksellista tilannetta näin:

”Uudelleen itsenäistyminen oli historiallinen huippuhetkemme. Se ei ollut vain ’suotuisa silmänräpäys’, vaikka onneakin tuolloin tarvittiin. Se oli Riippumattomuuden Silmänräpäys, suuri tasapainon hetki menneisyyden ja tulevaisuuden välissä, jossa olimme itsenäisiä myös tuntemattoman tulevaisuuden edessä. Se oli kummallinen tunne – tuntee, ettet ole riippuvainen kenestäkään, mutta sinusta riippuu kaikki. Olla oma herransa, oman tulevaisuutensa luoja.”⁶⁴

Savisaaren luonnehdinta, vaikkakin jälkikäteen lausuttuna, kuvaa osuvasti sitä, miten monet virolaiset ovat saattaneet kokea laulavan vallankumouksen viimeiset hetket: yhteisön sisäisen varmuuden, ympäröivän maailman epävarmuuden sekä toivon, joka perustui niin menneisyyden kokemuksille, nykyhetken ainutlaatuisuuden tunnistamiselle kuin avoimen tulevaisuuden odotukselle.

64. Edgar Savisaar (2005) *Viron vaaran vuodet*. Suom. Jouko Vanhanen ja Raija Hämäläinen. Alkuteos: Peaminister Eesti lähiajalugu 1990–1992 (Kleio 2004). Tammi, 51. – *Nyt julkaistu Pertti Grönholmin artikkeli on läpikäynyt tieteellisen vertaisarvioinnin*.